

- лінгвістичних інтелектуальних систем // Мовознавство. – 1996, №4–5. – С.7–48.
15. Тараненко О.О. Новий словник української мови: Концепція і принципи укладання словника. – К.: Кам'янець-Подільський, 1996. – 170 с.
 16. Черницький В.Б. Комп'ютерна лексикографія. – Миколаїв: НЦК, 2004. – 84 с.
 17. Широков В.А. Інформаційна теорія лексикографічних систем. — К.: Довіра, 1998. — 331 с.
 18. Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем. — К.: Наук. думка, 2004. — 331 с.
 19. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974. – 428 с.

СИНОНИМИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛОГОПЕДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

© Ірина Іваненко, 2008

Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ)
УДК 811.161.2'373

Стаття присвячена аналізу української логопедичної термінології з погляду синонімічних відношень. Виявлено такі групи синонімів, як іношомовного та автохтонного походження, іношомовного походження (прості і складені), питоми українські, словосполучення із питомих компонентів як синоніми до однокомпонентних запозичень тощо. Результати дослідження можна використати для створення ідеографічного термінологічного словника.

Щоб визначитися із підходом до вивчення синонімів у логопедичній термінології, слід згадати, що їх природу взагалі визначали з погляду функцій семантичного і стилістичного характеру: а) семантичного добору слова з низки можливих для уточнення, конкретизації, змалювання явища, предмета в різних його аспектах; б) стилістичного добору мовної одиниці з усіх можливих для найточнішого позначення відповідного поняття у функціонально-стильовому й емоційно-оцінному аспекті; в) підсилення семантичної чи експресивної характеристики шляхом ампліфікації; г) уникнення невинуватених повторів [2: 539]. Вважаємо, що для фахової мови поява й функціонування синонімів найвиразніше виявляється у першій функції – на етапі становлення термінології, у другій функції – у випадках, коли нейтральні терміни набувають оцінних конотацій, у третій – звичайно в оприлюднюваних наукових текстах (статтях, доповідях). Загалом поширена думка, що терміни-синоніми називають те саме поняття чи об'єкт, проте не

характеризують різні його властивості (О. Ахманова, В. Даниленко, А. Коваль та ін.).

Отже, синоніми – це слова, стійкі словосполучення, а також афікси, словотворчі типи, граматичні форми, що мають близькі чи тотожні значення, предметно-поняттєву віднесеність. Синонімічні відношення спостерігаємо майже в усіх тематичних групах логопедичної лексики: ТГЛ Назви наук, розділів наук: *корекційна педагогіка = спеціальна педагогіка = дефектологія = дефектологічна наука*; ТГЛ Назви об'єкта й предмета логопедії: *порушення = вади = недоліки = патології = розлади = дефекти мовлення, спеціальний = корекційний, вплив = робота = діяльність* тощо; ТГЛ Назви осіб – учасників логопедичного процесу: *діти з особливими [освітніми] потребами = діти з порушенням (-и) психофізичного розвитку = діти з порушенням (-и) фізичного та (або) розумового розвитку = діти, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [тривалого лікування та реабілітації] = особи з обмеженими можливостями здоров'я* тощо; ТГЛ Назви понять, що стосуються основ мовлення: *голосоутворення = утворення голосу = фонація, центр Верніке = сенсорний мовленнєвий центр* тощо; ТГЛ Назви типів і форм мовлення *мовлення писемне = письмове, писання = письмо*; ТГЛ Назви понять мовної норми та її порушень *артикуляція нормативна = чітка, артикуляція нечітка = змазана; мова неправильна = ненормативна = у патології = страждає*; ТГЛ Назви понять, пов'язаних із патологічним станом мовлення: *брадилалія = брадиартрія = брадилогія = брадифразія, дислалія = недорікуватість (заст.), мовні хитроці = емболи бідності мовлення = обмеженість мовлення* тощо; ТГЛ Назви понять, пов'язаних з діями логопеда: *діагностика = діагностична робота = діяльність* та ін.; ТГЛ Назви логопедичних і суміжних закладів, підрозділів: *будинок дитини спеціальний = спеціалізований*; ТГЛ Назви документів: *картка мовного розвитку = мовленнєва картка*.

Насамперед відзначимо ті найскладніші випадки синонімічних відношень термінів чи елементів складених термінів, які спричиняються, з одного боку, до плутанини, невизначеності, з іншого, почасти сприяють уникненню невинуватених повторів у мові, напр.: *У процесі досліджень було виявлено особливості вад розвитку мовлення дошкільників, визначено фактори, які обумовлюють ці недоліки, розроблено принципи подолання мовленнєвих порушень* [3: 10].

Щоб проілюструвати складність оперування багатокomпонентними термінами, пропонуємо таблиці: елементи однієї колонки, перебуваючи у відношеннях синонімії, можуть сполучатися з будь-яким елементом другої колонки у результаті чого утворюється термін на означення того самого

поняття. Відповідно, терміни в прикінцевому рядку, спільному для обох колонок, є синонімами до потенційно утворених складених.

Так, зі значенням ‘загальна назва розладів усного та писемного мовлення’ [СП, 201] функціонує 20 синонімічних складених термінів, утворених такими компонентами (ще 3 вживані аббревіатури та один однослівний):

<p><i>порушення</i> = <i>вади</i> = <i>недоліки</i> = <i>патології</i> = <i>дефекти</i> (розм.)</p>	<p><i>мовлення</i> = <i>мовленнєвого розвитку</i> = <i>мовленнєвої діяльності</i> = <i>мовленнєві</i></p>
<p>= ПМР = ВМР = НМР = <i>логопатія</i> (рідко)</p>	

Зазначимо, що термін *логопатія* в теоретичних працях та в мові практиків-логопедів трапляється рідко, поступово відходить у пасив, проте словники фіксують саме його як основний для загального позначення розладів мовлення (як і термін *логопат* на означення людини з вадами мовлення) [ДС, СП та ін.]. Можна пояснити це тим, що робота з унормування й фіксації логопедичної термінології не ведеться належним чином й автори чи упорядники лексикографічних праць опираються на авторитетні, однак застарілі джерела.

Поняття ‘аргументоване виявлення, встановлення відхилень у мовленні’ може позначатися у 10 варіантах:

<i>діагностика</i>	<p><i>порушень</i> = <i>дефектів</i> = <i>вад</i> = <i>недоліків</i> = <i>патологій</i></p>	<p><i>мовлення</i> = <i>мовленнєвих</i></p>
--------------------	---	---

Поняття ‘відновлення, зміна або заміщення втрачених чи порушених функцій організму’ [Л, 21] – також у 10 варіантах:

<i>компенсація</i>	<p><i>порушень</i> = <i>дефектів</i> = <i>вад</i> = <i>недоліків</i> = <i>патологій</i></p>	<p><i>мовлення</i> = <i>мовленнєвих</i></p>
--------------------	---	---

Основне завдання логопеда – ‘виправлення вад мовлення у дітей з психофізичними недоліками’, ‘виправлення чи ослаблення симптоматики порушень мовлення’ [Л, 21] позначається 40 варіантами:

<p><i>корекція</i> = <i>усунення</i></p>	<p><i>порушень</i> = <i>дефектів</i></p>	<p><i>мовлення</i> = <i>мовленнєвих</i></p>
--	--	---

= виправлення = подолання	= вад = недоліків = патологій	
------------------------------	-------------------------------------	--

Поняття 'підготовка до оволодіння нормативним мовленням' вербалізоване у 30-ти варіантах:

попередження = пропедевтика = запобігання	порушень = дефектів = вад = недоліків = патологій	мовлення = мовленнєвих
---	---	---------------------------

Мовна практика засвідчує, що найуживанішими є одиниці, побудовані на основі складеного терміна *порушення мовлення: корекція порушень мовлення, попередження порушень мовлення.*

Ще складніше із назвами осіб з порушеннями мовлення в системі корекційної педагогіки.

діти = особи = люди = індивіди (дитина / вихованець / дошкільник / учень = школяр / підліток / дорослий)	з особливими [освітніми] потребами = з порушенням (-и) психофізичного розвитку = з порушенням (-и) фізичного та (або) розумового розвитку = які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку [тривалого лікування та реабілітації] = з обмеженими можливостями здоров'я з порушенням (-и) = вадами = недоліками мовлення = мовленнєвого розвитку = з недорозвитком мовлення = аномальні (зниж., заст.) = дефективні (зниж., заст.) = неповносправні (заст.) = наші (розм.)
= логопати (рідко)	

Діти з певними проблемами фізичного та психічного здоров'я на поч. ХХ ст. мали назву *дефективні*, згодом – *аномальні*. Цілком погоджуємося із думкою О. Тищенко про те, що «у суспільстві сформувалося стійке несприйняття словосполучення *аномальна дитина* (як і раніше – *дефективна дитина*) на означення вказаної категорії дітей, оскільки, набувши у загальнорозмовній мові негативних конотацій, суперечить Міжнародній конвенції прав дитини. Ця сама доля спіткала і термін на означення «дитини із вадами мовленнєвого розвитку» – *логопат* (через асоціацію з терміном *психопат*, який так само піддався впливові розмовної негативної конотації)... Щоб вийти із ситуації, що склалася, вчені-дефектологи пропонують кілька

замінників терміна аномальна дитина... Однак виникають нові проблеми: по-перше, велика кількість слів у складі терміна перетворює його в опис явища і ускладнює оперування ним, по-друге, ймовірно, що нові терміни набуватимуть негативних конотацій, як і попередні» [3, 102–103].

Серед логопедичних термінів виокремлюємо групи:

а) термінів-синонімів іншомовного та автохтонного походження: *увула* = *язичок*, *готичне* = *високе (піднебіння)*, *синдром* = *хвороба (Дауна)*, *алалія* = *дисфазія* = *слухонімота* (заст.), *ринолалія* = *палатолалія* (рідко) = *гугнявість* (заст.), *ринофонія* = *гугнявість* (заст.), *мономорфна* = *проста (дислалія)*, *поліморфна* = *складна (дислалія)*; *ротацізм* = *гаркавість* (заст.), *сигматизм* = *шелелявість* (заст.), *дислалія* = *недорікуватість* (заст.), *фонація* = *голос*, *фоноторні* = *вокальні (порушення)*, *нормативне* = *правильне* = *виразне* = *чітке (мовлення)*, *патологічне* = *порушене (мовлення)*;

б) синоніми іншомовного походження (прості й складені): *дефект* = *патологія*, *невротичне* = *функціональне (заїкання)*, *ринолалія* = *палатолалія* (рідко), *алалія* = *дисфазія*, *логорея* = *вортсалат*, *логопедична* = *корекційна* = *спеціальна (вправа)*, *пропедевтика* = *профілактика*, *кінестетичний* = *динамічний (праксіс)*, *акустико-гностична* = *сенсорна (афазія)*, *аферентна* = *кінестетична (афазія, алалія)*, *еферентна* = *кінетична (афазія)*, *сенсорна* = *імпресивна (алалія)*, *моторна* = *експресивна (алалія)*, *тахілалія* = *тахіфразія*, *органічне* = *механічне (заїкання, дислалія)*;

в) синоніми питомо українські: *запинки* = *спотикання*, *спроцення* = *скорочення* = *пропуски (складів, членів речення)*, *бідність* = *збідненість* = *обмеженість (мовлення, словника)*, *пухлина* = *утворення (зляккісне)*, *розщеплення* = *незрощення* = *розицілина (твердого піднебіння)* = *вовча паща* (розм.), *незрощення губи* = *заяча губа* (розм.), *недорозвиток* = *недорозвинення*, *розпад* = *утрата (мовлення)*, *заїкання* = *заїкування* = *заїкуватість* = *загикування* = *затинання* = *запинання*, *середня* = *виражена (дизартрія)*, *легка* = *стерта (дизартрія)*, *невиразна* = *неправильна* = *страждає (мова, вимова)*;

г) словосполучення із питомих компонентів як синоніми однокомпонентним запозиченням: *лексикон* = *словниковий запас*, *фонація* = *утворення голосу*, *емболи* = *мовні хитроці*, *логорея* = *вортсалат* = *словесний пронос* (розм.), *метаболізм* = *обмін речовин*, *афазія* = *розпад мовлення* = *утрата мовлення*, *логоневроз* = *порушення застосування засобів спілкування*, *дислалія* = *порушення звуковимови*, *дисфонія* = *порушення голосу*, *трахея* = *дихальне горло*;

г) словосполучення із питомих компонентів як синоніми складеним запозиченням: *літеральна парафазія* = *заміни звуків*, *фонетичні дефекти* = *порушення звуковимови*;

д) повні назви та їхні короткі або скорочені дублети: *словниковий* (= *лексичний*) *запас* = *словник* = *лексикон*, *мовлення писемне* (= *письмове*) = *письмо* = *писання* (= *читання*), *мовлення усне* = *слухання* = *говоріння*, *мовлення імпресивне* = *сприйняття*, *вимовляння звуків* = *звуковимова*, *утворення голосу* = *голосоутворення*, *діагностична робота* (= *діяльність*) = *діагностика*, *інфекційні хвороби* = *інфекції*, *загальний недорозвиток* (= *недорозвинення*) *мовлення* = *ЗНМ*, *фонетико-фонематичний недорозвиток* = *ФФН*, *дитячий церебральний параліч* = *ДЦП*;

е) дублети з епонімами: *руховий центр мовлення* = *центр Брока*, *афазія акустико-гностична* = *афазія Верніке*, *акінето-регідний синдром* = *хвороба Паркінсона*, *афазія Брока* = *еферентна афазія* = *кінетична афазія*.

Для впорядкування терміносистеми важливо встановити точну відповідність між наявними варіантами терміна та позначуваним поняттям з погляду точності значення, лаконічності, стилістичної нейтральності, зважаючи на доцільність вживання запозиченого або питомого слова.

Література

1. Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Т. М. Мацюк. – Львів, 1994.
2. Синоніми / О. О. Тараненко // Українська мова. Енциклопедія [ред. колегія: Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 539–542.
3. Тищенко О. М. Конотативність у термінології / О. М. Тищенко // Українська термінологія і сучасність: зб. наукових праць / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – Вип. IV. – Київ: КНЕУ, 2001. – С. 101–103.

Джерела

- З** Золотоверх В. В. Становлення та розвиток дошкільних закладів для дітей з психофізичними вадами в системі спеціальної освіти України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / В. В. Золотоверх; Інститут дефектології АПН України, 2001. – 22 с.
- ДС** Дефектологический словарь / под ред. А. И. Дьячкова. – М.: Изд-во «Педагогика», 1970. – 504 с.
- Л** Логопедия: Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Дефектология» / Л. С. Волкова, Р. И. Лалаева [и др.] / Под. ред. Л. С. Волковой. – М.: «Просвещение», 1989. – 528 с.
- ПС** Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: «Вища школа», 1982. – 216 с.
- СП** Спеціальна педагогіка: Понятійно-термінологічний словник / За ред. В. І. Бондаря. – Луганськ: Альма-матер, 2003. – 436 с.

- Т** Теорія і практика сучасної логопедії: Зб. наук. праць / За ред. В. І. Бондаря – К.: Актуальна освіта, 2004–2007. – Вип. 1–4.
- Лп** Трошин О. В. Логопсихология: Учебное пособие / О. В. Трошин, Е. В. Жулина. – М.: ТЦ Сфера, 2005. – 256 с.
- Х** Хватцев М. Е. Логопедия: Пособие для студентов пед. ин-тов и учителей спец. школ / М. Е. Хватцев. – М.: Гос. учебно-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1959. – 476 с.

ПРОСПЕКТ СЛОВНИКА КОРПУСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

© Ніна Лозова, 2008

Інститут української мови НАН України (Київ)

УДК 811.161.2'374

У статті наведено засади створення першого в Україні словника термінології корпусної лінгвістики. Викладено принципи формування реєстру, способи подання ремарок, граматичних та семантичних характеристик у словнику.

За останні десятиліття створено національні універсальні корпуси текстів для написання на основі таких корпусів словників і граматик національних мов. Сьогодні текстові корпуси вже існують для багатьох мов. Тенденція побудови корпусів текстів природних мов привела до виникнення напряму корпусної лінгвістики.

Корпусна лінгвістика сьогодні активно розвивається фактично в усіх національних мовознавчих науках. Уведення до лінгвоукраїністики нового напряму і робота над створенням Національного корпусу української мови викликали потребу в створенні „Словника корпусної лінгвістики», який ставить перед собою завдання дати визначення термінів і номенів, уведених в обіг цією дисципліною.

Словник розрахований на фахівців у галузі корпусної лінгвістики, студентів і всіх, хто цікавиться корпусною лінгвістикою.

Основу реєстру становлять терміни і номени корпусної лінгвістики. Крім того – деякі терміни загальнонаукового використання та терміни з інформатики та обчислювальної техніки і окремі загальноповживані слова. Реєстр словника плануємо добирати зі спеціальної літератури, присвяченої дослідженням з корпусної лінгвістики.

За правописну норму використано четверте видання „Українського правопису» (К., 1993).